

turalizmust, Cézanne-t, Matisse-t, sőt talán Picassót is, s így akart eljutni az ő tiszta, tökéletes kifejezőmódjához”.

Végezetül idézzük Szentelekyt a *Bácsmegyei Napló* 1926. december 14-ei számából, ahol egyetlen mondatba sűríti róla alkotott nézetét azzal, hogy nagy gyűjteményes kiállításáról megállapítja: „Pechán József egész munkássága, művészi fejlődése és buzgó formakeresése világosan és gazdagon tárul fel. . . a képek legnagyobb része a diadalmaskodó magyar impresszionizmus lelkes éveiből való, amikor Iványi-Grünwald, Fényes, Ferenczi, Thoma és Téri művészetük zúgósz zenitjén vannak, amikor Nagybánya diadalmasan bevonul a Múcsarnokba”.

SZENTELEKY KORNÉL ÉS HERCEG JÁNOS TALÁLKOZÁSAI

TOLDI ÉVA

Huszonnégy éves volt Herceg János, amikor 1933. augusztus 20-án Szivácon meghalt Szenteleky Kornél. Az igen rövid ideig tartó személyes ismeretség ellenére mégis Herceg János lett az, aki a legállhatatosabban kitartott a Szenteleky meghirdette eszmék mellett, műveinek nyolc kötetét rendezte sajtó alá, valamint ő az, aki a legkövetkezetesebben és meglehetősen gyakorisággal idézte fel emberi és irodalomszervezői alakját.

A fiatal íróra rendkívüli hatást gyakorolt Szenteleky Kornél személyisége. Találkozásukat a *Két világ* című visszaemlékezés-kötetben (1972) novellisztikusan beszélte el, s a Szivácon tett látogatás leírásából kiderül, hogy annak személyiség- és irodalmiízlés-formáló ereje volt. Kettejük ismeretsége csak rövid lehetett, ám annál bensőségesebb volt. „Én még emlékszem őszinte, bizalmas összetartozásunk idejére, amikor például Szentelekynek elpanaszolhattam zavaros szerelmi ügyeimet is, amit másnak nem mondhattam el” – vallotta meg Herceg János több mint fél évszázaddal azután, hogy a lelki feltárulkozásra sor kerülhetett (A felfedezés után. Üzenet, 1989. december). A Bisztray Gyula és Csuka Zoltán szerkesztésében 1943-ban megjelent levélgyűjtemény is igazolja ezt a bizalmas, baráti kapcsolatot (Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933). Szenteleky 1933. április 2-án azt írta Herceg Jánosnak Zomborba: „Sok megértéssel olvastam gátlásaidat, jól tudom, mennyire bénítják ezek a képzeletek s milyen csúnya idegállapotba kergetik az embert. Csodálatos a nők csökönyössége és szívóssága! És mert néhány sikert is ér el vele, ez a módszer nagyon elterjedt, majdnem divatos. Legtöbbször türelem kérdése a győzelem, persze zaklatott idegekkel nem igen lehet türelemjátékot játszani. De ne feledd, hogy akaratod rendületlensége sokkal gyorsabban megoldhatja ezt a kínos helyzetet, mint a tér és az idő.” Az idézet nem szorul bő-

vebb magyarázatra: az atyai jótanács az ifjú megvallott lelki gondjain igyekezett enyhíteni.

Herceg János már említett visszaemlékezéseiből azt is megtudjuk, hogy abban az időben Szenteleky volt az egyetlen, aki valóban pártfogolta a fiatal tehetségeket, elolvasta és véleményezte írásaikat. Hogy mennyire fontosnak tartotta a fiatal írók felkarolását, arra egyik, Csuka Zoltánnak írt leveléből is fény derül; a levél 1932. november 6-án kelt Sztári Szivácon: „Magával a Kalangyával nagyjából meg voltam elégedve. Bántott, hogy sok minden kimaradt, különösen két fiatal tehetségű mellőzése érintett kellemetlenül: Dudásé és Herczeg Jánosé. Az utóbbi most szinte meredeken indul felfelé ívelő pályáján, utóbbi két miniatűrje, amit a Kalangyába szántam, nagyszerű, erős írás, láthatárcikkek is jók. Bánt, hogy a M. I.-nak küldött írása se jött ezen a héten. Ilyen »lemaradások« kellemetlenül befolyásolják a fiatalok lendületét.”

A levelezés a bácskai lelkületet bemutatni kívánó novellaantológia, az Ákácok alatt alakulásának történetét is határozottan kirajzolja, s miközben Radó Imrénék 1933. március 17-ei levelében szinte esdekel, hogy küldendő írásában „legalább a háttérben legyen kis Bácska, valami idevaló, földünket jellemző esprit locale”, azt is elmondja, hogy a beérkezettek közül „különösen tetszetek” neki „Herceg János kemény, erős novellái”. Elsősorban a Kekez Tuna lakodalmát tartotta sikerültnek. 1933. február 26-án kelt válaszlevelében a lelkesedés hangján szól a szövegről, valósággal lázba hozza Herceg János elbeszélése, amely – tegyük hozzá – egész írói opusának egyik fontos darabja lett; Szenteleky kiváló ízlését dicséri, hogy meglátta rendkívüliségét. „Nagyon kedves uram – írja Szenteleky –, a gyors válasz sok gátló, nyűgös körülményeim mellett a gyors közlés szükségességét jelenti. Sietve, lelkesen akarom közölni Önnek, hogy a »Kekez Tuna házassága« kiváló írás. Kétségtelenül ez eddig az Ön legerősebb, legjobb írása. Igazság, mélység, drámai feszültség, élet és levegő! Nagyon tetszik.” A pusztá dicséretnél azonban sokkal messzebbre megy el Szenteleky, olyannyira eredetinek találja, hogy máris tervei vannak vele: „Roppant sokat várok ettől a Kekez Tunától. Nagyon szép lenne, ha Kekez Tuna életét ilyen novellisztikusan (10–12 novellában) dolgozná fel, amely okvetlenül megjelenne még ebben az évben a Kalangya Könyvtárban.” A továbbiakban pedig Szenteleky korszerű regényfelfogására is ráismerhetünk: „Így tulajdonképpen regényt írna anélkül, hogy a regény szerkezete és kompozíciója írásmodorát feszélyezné. Kérem, kísérelje meg valóra váltani ezt a tervét. Egy ilyen könyvre, amelynek nyugodtan »regény« címet lehetne adni, mindenesetre többen fognak figyelni, mint egy novelláskötetre, azonkívül írói tehetsége is egységesebben, megkapóbban (kevesebb töréssel vagy szaggatottsággal) mutatkozhat be.” Szentelekynek a Kekez Tuna iránti érdeklődése nem pillanatnyi szeszély volt, hanem tartósan biztatta a fiatal írókat a novellaciklus kidolgozására. Szivácról írja március 10-én: „Nagyon kedves uram, nagyon kérem, folytassa a Kekez-ciklust, hogy egy igazán erős és értékes kötete legyen a Kalangya könyvtárnak. Tudom, hogy Önnek is tiszta megelégedést hoz ez a munka, ha megteremti, útjára engedi ezt a kemény és melegizmú alakot.” Bu-

dapestről, a mártonhegyi szanatóriumból küldött levelében június 17-én, már tegeződve, szintén szóba hozza a témát: „Nem írtál semmit Kekez Tunáról, szinte aggódom, hogy Kekez sorsa és élete eltávolodik Tőled. Nagyon kérlek, ne hagyd elsenyedni ezt a nagyszerű, erős alakot.” S azt is megtudhatjuk, hogy vele ellentétben Szirmai Károly akkor még nem tartotta figyelemre méltónak a novellát. „Tudom, hogy Szirmai gyengének mondja, de ő mindig kicsinyességek között botladozik, semmit se tud zavartalan megérzéssel átfogni, az élet helyett a realitások apró szemölcsseit tapintja és kényszerképzetekkel kifogásolja.” Június 28-án pedig ismét visszatér a novellára: „Nagyon örülök – mondja –, hogy a Kekezt nem ejtetted el és kíváncsian várom további életét.”

Herceg János első novelláskötetéhez, az 1933-ban megjelent Viharban címűhöz Szenteleky Kornél írt előszót. A fiatal író már korábban is foglalkoztatta egy kötet kiadásának terve. 1932. augusztus 4-én Golnikról küld levelet Szenteleky Zomborba, s megtudhatjuk belőle, hogy Herceg elküldte hozzá tervezett könyvének anyagát véleményezésre; Szenteleky azonban ekkor még elutasító választ ad: „Ami a novelláskötet kiadását illeti, egyelőre még várnék vele, mert véleményem szerint csak öt novella lenne alkalmas a kötetben való megjelenésre. A kötetben megjelenő írások között nem lehetnek nagyobb nivó- és erőkülönbségek. Ezért várna talán addig, amíg 8–10 egyformán értékes novellája gyűlik össze. Készséggel segítenék az összeválogatásnál és nagyon örülnék, ha ez a tervezett könyv valóban napvilágot látna.” Az elutasításon aligha kell csodálkoznunk, hiszen Mák Ferenc bibliográfiája szerint 1932 augusztusáig a fiatal írónak mindössze öt novellája jelent meg. 1933. június 28-ai levelében Szentelekytól arról értesülünk, hogy a felkérés – írnia előszót a Viharban című Herceg-kötethez – kényes helyzetbe hozza, korábban ugyanis már megtagadta az előszóírást Cziráky Imrének, azzal az indoklással, hogy „a J. M. K. családi könyvtár, amelynek olvasói egyúttal a Kalangya előfizetői is, következőleg az ismertetés, bemutatás teljesen felesleges”. A másik ok, ami a bevezetőírás ellen szólt, hogy Szenteleky szívesebben írt volna bírálatot Herceg könyvéről, az előszó és a kritika azonban kizárja egymást. A döntést mégis a fiatal íróra bízta: „Ezért tehát válassz, drága barátom. Ha előszót kívánsz, rögtön megkapod.” Az elutasított Cziráky Imrének pedig július 5-én magyarázza a „bizonyítványát”: „egyedül Herceg János *saját kiadásában* megjelenő víziós írásai elé írtam néhány magyarázó szót, részben, mert ezek az írások valóban magyarázatra szorultak, részben pedig mert a szerző ezzel az előszóval jobban gondolja terjeszthetni könyvét”. A két utóbbi levél megírása között mindössze egy hét telt el, ez alatt az idő alatt készült tehát el az előszó Herceg János kötetéhez.

Szenteleky értő előszót írt Herceg János novelláskötetéhez, amely az ifjú alkotó számára egy csapásra meghozta az igazi írói sikert. S bár a kötetben az expresszionista és szürreális víziók mögött megjelenik a realista ábrázolás igénye is, Szenteleky – saját elméletével ellentétesen, de írói gyakorlatával egybehangzóan – egyértelműen a víziós jellegét emeli ki a szövegnek. Nem magyarázza, elemzi a víziót, hanem tényszerűen megállapítja: „Vannak igazsá-

gok, vannak hatalmas vágyak és érzések, melyek csak titkos képekben, furcsa szimbólumokban fejezhetők ki.” S abban sem tévedett az előszó írója, hogy „Herceg János is hamarosan kiemelkedik a rónák poros síkjából, és szélesebb horizontok nyílnak meg előtte”.

Természetesen következik mindezek után, hogy Herceg János a Kalangya 1933. októberi, Szenteleky Kornél emlékére kiadott számában parabolisztikus példázatnovellával búcsúzott tőle: a zúgó jegenyék közt van egy magányos, amely csendes, hasznos, óvja a madarakat, s ezért mindenki szereti, a baj is őt éri, ám még halála is értelmes halál.

A Szentelekyvel való személyes kapcsolat ezzel végérvényesen lezárult, ámde tanainak valódi élete csak ezután kezdődött el igazán. Öt év múlva s egy hosszabb, kiábránduláshoz vezető pesti tartózkodás után tér meg szülőföldjéhez Herceg János. A Zarathustra Bácskában című vers jelzi ezt először (Kalangya, 1938. aug.–szept.), majd hamarosan a Bácska mint irodalmi nevelő (1938. aug.–szept.–okt.) és a Cél és vallomás (Kalangya, 1938. október) című tanulmányában a szülőföld szeretetének patetikus megvallása után rátér a Szenteleky meghirdette helyi színek elméletén alapuló regionalizmuskonceptiójának kifejtéséhez, melyben már nemcsak a bácskai táj és lélek hű irodalmi kifejezését tartja fontosnak, hanem Szentelekyvel ellentétben fontosnak tartja „a szélesebb horizont feláldozását”-t a szűkebbért.

Szenteleky azonban a későbbiekben is foglalkoztatta. A Kalangyában 1940-ben Szenteleky szerepe címmel értekezik, fölmérve benne az írói teljesítményeket, az eszmei változásokat és az irodalomszervező és irodalmi vezér szerepét. „Mi volt nagyobb benne: a teremtő vagy az összefogó erő?” – teszi fel a kérdést Herceg János, mint azóta is oly sokan: ki volt nagyobb, az író vagy az irodalmi vezér. Herceg méltányolja ugyan Szenteleky hatalmas műveltségét, hogy több nyelven, több kultúrában is otthon érezte magát, mégis amikor műveit értékeli, saját későbbi nézeteit kéri rajta számon. Azt veti a szemére, hogy első regényében, a Kesergő szerelemben „nem bontakozik ki” „Bácska csodálatos misztikuma”. Novellái, „ezek a semmilyen irodalmi műfajhoz nem tartozó apró remekművek szinte az életem túl játszódnak le és az önmagáért való művészet kiteljesedései”, ám nem állja meg, hogy hozzá ne tegye: „egy nagykulturájú széplélek enyhe izzású líráját és nosztalgiáját” fejezik ki. Művészete „önmagáért való” művészet, s az írásban sem találja meg a célját, „gyökerévesztve él”. Ma is helytálló tanulmányában Herceg János kimutatja Reviczky, Leopardi, Lessing, Nietzsche, Szent Ágoston, Thomas Mann, Romain Rolland hatását. Rendkívüli módon izgatta Szenteleky sokrétű, ám ellentmondásos egyénisége, amely „kiegyenlítette”, összebékítette a szellemi sokrétűséget: „Fejlődése a kollektív irodalomig, állandó olvasója volt a Monde-nak, a francia kommunisták lapjának, könyvespolcán ott voltak a szovjetírók legújabb kötetei, ugyanakkor Grecóért lelkesedett, Fioretit olvas-ta, halála előtt áttért a katolikus hitre és temetésén három pirodinges szokoslista vitt egy koszorút.”

Mégis, Herceg János az irodalomszervező munkát tartotta fontosabbnak, s

még inkább azt, amit ennek a munkának a háttérében fedezett föl: hogy Szenteleky „a kisebbségi öntudat ébresztője” volt azzal, hogy a helyi színek elméletét megteremtette.

Amikor Szirmai Károlytól 1941-ben átvette a Kalangya szerkesztését, Múlt és jövő című programcikkének második részében már Szentelekyvel foglalkozik. Ezúttal műveivel nem, csak eszméivel, s kimondja: Szenteleky „nem hirdetett kevesebbet, mint Reményik Sándor Erdélyben, hogy foggal és tíz körrmel itt kell megkapaszkodni, itt kell élni, ahogy lehet. . .” S mert a rendszerváltozással együtt nem akarta földadni irodalmunk függetlenségét, Szenteleky programját is saját elképzeléséhez igazította, így lett ő „lelki és táji különállásunk” hirdetője a couleur locale-lal.

„Az ő szellemi hagyatékának vagyunk őrizői” – mondta programírásában, s 1943-ban, Szenteleky halálának tizedik évfordulóján a Kalangya első számának első oldalán is hasonló tartalmú cím áll: „A hűség jegyében”, s ez a hűség megint csak a kultúrateremtőnek szólt. Új mozzanat Herceg Szenteleky-szemléletében, hogy ezúttal a „menekülés vágyának oka kisebbségi helyzetéből ered”, s íróként azért „nem lehetett nyers, erőteljes realista”, mert „a hangos magyar szót nem kedvelték ezen a vidéken”, mindennek ellenére azonban hozzáteszi, hogy „lelki-alkata sem erre predesztinálta”. Az 1943. évet a Kalangya Szenteleky-évvé nyilvánította, a Szenteleky-émlékszámban pedig Herceg János Szenteleky zombori évei címmel értekezett. „A múlt opálos ködéből” lép elő az író, akinek a teljes élettörténetét bemutatja Herceg, néhány helyen novelláiból ismert fordulatokat alkalmazva, anekdotákat elmesélve, s a legendákat is felelevenítve nemcsak az író, hanem a város kapcsán is. A komplex ábrázolás után a Szenteleky levelei című ismertető megint csak a pályatársait biztató, ösztönző, irodalmon túlmutató programhoz kötődik.

A háború utáni első kötetének, a Papírhajónak az első írása: Emlékezés Szentelekyre. Herceg János akkor is vállalni merete Szenteleky örökségét, amikor az irodalom iránt egészen más követelményeket támasztottak. 1953-ban jelent meg a Papírhajó, s Herceg mégsem a szocialista realizmus követelményeinek engedelmessé válik, hanem a hazai gyökerekből táplálkozó irodalmat dicséri, és patriotizmusát nyilatkoztatja ki. S közben vállalnia kell emlékező cikkében olyan rosszálló megjegyzéseket is, mint: „vakargatják a polgári emlékeket”. A meleg hangú cikk, amelyben regionalizmuskoncepcióját is meghirdeti, nem volt veszélytelen vállalkozás, s a „semmitől irodalmat teremteni” hősies gesztusát idézi meg.

További kötetekben is felbukkan Szenteleky alakja, a Hazulról címűben (1965) egyértelműen kimondja: „Legyünk őszinték: a jugoszláviai magyar próza messze meghaladta Szenteleky Kornél regényeinek és novelláinak értékét. Az esszében is kifinomultak az elemzés és megvilágítás eszközei, tehát sem művészi, sem kritikai szempontból nem lehet példa ma már Szenteleky.

A szerepével mutat példát. . .”

Az Évek és könyvek (1971) lapjain is feltűnik alakja, memoárkötetekben is megidézi. Újat azonban már nem mond róla. Nyíló idő című kötetében 1940-

ben, 1973-ban és 1989-ben írott Szenteleky-szövegeit teszi közzé. Az idő múlásával mindinkább eluralkodik a lírai hang, s az írásokban immár nemcsak a tanítványi hűség, hanem mindenekfelett a tovatűnt ifjúság utáni nosztalgia hangjai szólalnak meg.

ADALÉK SZENTELEKY KORNÉL ÍRÓI STÍLUSÁNAK VIZSGÁLATÁHOZ

CSEH MÁRTA

Szenteleky egyik jellemző stílussajátságának tűnik, hogy jelzői között, amelyeket egyébként is nagy kedvvel használ halmozottan is, sok az egyéni szóalkotás, a különleges, szokatlan furcsa képzésű szó. A nagyszámú melléknévi igenévi jelző mellett, illetve azzal összefüggésben különösen az *s* hangra végződő szavak keltik föl a figyelmet egyrészt gyakoriságuk, másrészt különleges alaki és stílusbeli sajátosságaik miatt. Olyanokra gondolok, mint *panaszos* (élet), *vezércikkés* (elköszönés), *ákcállás* (szállás), *zűrös* (vihár), *vigaszos/vigaszos* (bizakodás, terv, öröm, keresés), *tapsos* (siker), *széplelkes* (tervek), *varázsos* (gondtalanság), *smaragdós*, *rubintos* (óperenciák), valamint olyanokra, mint *szuszogós* (táblabíró, öregúr), *lihegős*, *kalapálás* (kebel), *ámulós* (tekintet), *farkcsóválós* (dakszli), *zokogós* (éjjel), *mulatós* (idő, múlt), *huhogós* (kasz), *fojtogatós* (szomjúság), *rothadós* (enyészet), *omlós* (lebernyeg, elbódulás), *vágylúktetős* (gyönyörűség), *kiabálás* (élet) stb. A szóban forgó szó- és szerkezet típus nagy frekvenciáját jelzi, hogy a fenti példákat 3–4 prózai műből (regényrészletből, novellából) válogattam, s közülük is itt csak a jellegzetesebbeket soroltam föl. Tudnunk kell azonban, hogy vannak azonos alaki jellegű, de teljesen szokványos vagy csak egészen kis pozicionális értékkel bíró, gyöngébb expresszív hatású szavai is Szentelekynek. Pl. *lázás* (szem), *ólmos* (kőbúra), *lapos* (lejtő), *poros*, *panaszos* (utak), *üveggömbös* (rózsáskert), *bolondos*, *mámoros* (tívornya), *szeszes* (fő), *hasznos*, *trágyás* (barázdák), *hűvös* (por), *nyirkos* (alkonyat), *magos* [!], *biztos* (bástya), *százláncos* (gazda), *éhes*, *lázás* (koldusok), *ködös*, *puklás* (árnyak), *alattomos* (árnyékok), *nemes* (mag), *szegényes* (eke), *dalos* (kedv), *gazos* (ugar), *ragadós* (olaj), *verőfényes*, *tavaszos* (gyermeklélek), *gúnyos* (megjegyzések) stb., tehát valóban olyan egyéni vonásként tarthatjuk számon a jelzők (s ezen belül is az *-s* képzős jelzők) gyakori használatát, amely jellegzetes módon teszi jól felismerhetővé, sajátossá Szenteleky stílusát, s amely valószínűleg nem kis mértékben járul hozzá ahhoz, hogy az irodalomtörténet joggal beszél a „lírikus alkatú Szenteleky”-ről (THOMKA Beáta), arról, hogy „Szenteleky Kornél nemcsak verseiben költő, hanem prózájában is” (BORI Imre), hogy írásai, „meggyőző dokumentumai egy hiteles érzés és gondolatvilágnak” (THOMKA Beáta), s hogy már kortár-